

УДК 303.224 : 316.642.4 : 316.647.8

О.П. Шестаковський, магістр соціології
 Інститут економіки та прогнозування НАН України

СХИЛЬНОСТІ ДО ЕТНІЧНО УПЕРЕДЖЕНОЇ ПОВЕДІНКИ: ДОСВІД ПОБУДОВИ ПОКАЗНИКІВ

Викладається досвід конструювання та емпіричної валідазації показників схильностей до упередженої поведінки – конативного компонента етнічних упереджень, стосовно 4 національностей: американців, євреїв, росіян та циган. Щодо кожної з них побудовано 3 індекси: схильностей до інституційної дискримінації, уникання безпосередніх контактів, до ворожої поведінки. Припускається, що це основні структурні складові конативного компонента більшості етнічних упереджень в українському суспільстві.

Ключові слова: етнічні упередження, інтолерантність, конативні компоненти, американці, євреї, росіяни, роми.

Констатація помітної міжетнічної інтолерантності в українському суспільстві – загальне місце профільної наукової літератури й публіцистики [1].

Водночас слід говорити про нестачу даних для науково обґрунтованих висновків щодо її характеристик, інтенсивності, поширеності окремих проявів. Проблемою є брак розроблених методик їх вимірювання. Особливо суспільно корисними, на наш погляд, були б методики вимірювання таких аспектів, як схильності до можливих інтолерантних дій щодо конкретних етнічних груп.

Серед існуючих методик для російського/українського суспільств можна назвати діагностичний тест ставлень, методику оцінки типів етнічної ідентичності, методики для аналізу етнічних стереотипів, у тому числі психосемантичні [2]. Проте вони не увійшли до широкого вжитку. Одна з можливих причин – вони досить складні і більше підходять для етнопсихологічних досліджень, ніж для регулярних масових опитувань. Крім того, вони прямо не вимірюють схильності до інтолерантої поведінки, необхідність чого ми вказали вище.

Більшість досліджень, які базуються на емпіричних даних, звертаються до результатів шкали Богардуса. Інший варіант – посилення на кількість нападів на представників етнічних меншин та іноземців чи скоєння інших hate crimes, які є принципово неповними і тому не відображають стану справ адекватно.

Шкала Богардуса теж навряд чи може відобразити інтолерантність у вказаному нами аспекті. Н. Паніна писала, що ця шкала демонструє передусім персональну відкритість/закритість до контактів з представниками іноетнічних груп [3] (див. також думку В. Паніотто [4]). У роботі [5] нами показана недовизначеність

валідності шкали Богардуса. Разом з тим, великий масив накопичених результатів застосування шкали робить бажаним не так їх заперечення, як уточнення валідності для подальшої реінтерпретації.

Для вирішення цих проблем ми у межах дослідження «Вимірювання рівня ксенофобії в Україні»¹ спробували розробити методика вимірювання схильностей до упередженої поведінки на прикладі чотирьох національностей, щоб розширити дослідницький інструментарій, а також для подальшої валідизації шкали Богардуса.

Метою статті є виклад досвіду розробки показників для вимірювання конативних аспектів міжетнічної інтолерантності.

Хоча самі індекси щонайменше вимагають доопрацювання, вони придатні для використання в окремих ситуаціях. Сам досвід також буде корисний усім, хто займається розробкою показників у сфері міжетнічних стосунків.

Упереджені ставлення та їх структура

Ми використовуємо поняття міжетнічних упереджень (prejudice) як основне для дослідження міжетнічної інтолерантності як ставлення. Слідуючи одній з потужних традицій соціально-психологічних та етнознавчих студій, ми визначаємо їх як негативні ставлення до представників інших етнічних груп на основі групової приналежності останніх, що базуються на надмірно широких узагальненнях, які не мають під собою достатнього обґрунтування і які можуть призводити до дискримінаційної, ворожої поведінки стосовно цих представників у певних ситуаціях [6]. Упередження є соціально-психологічними установками.

Як і в будь-якій установці, в упередженні можливо виділити когнітивний, афективний та конативний² компоненти [7; 8]. Вони можуть бути автономними відносно один від одного. Наприклад, когнітивні оціночні судження часто слабко впливають на інтенції щодо дій [9]. Отже, не будь-яка методика, що вимірює упередженість, має однаковий зв'язок з можливою поведінкою індивідів. Тому ми і вирішили побудувати методика для вимірювання власне конативного її компонента.

Відмітимо, що когнітивний, афективний та конативний компоненти упередження як соціальної установки можуть мати власну структуру [8]. Власне, у нашому дослідженні виділено три основних складових інтенцій до упереджених дій: до інституційної дискримінації, уникання безпосередніх контактів та ворожої поведінки (див. нижче).

Зазначимо, що зв'язок між упередженнями та поведінкою нелінійний, не функціональний, а, швидше, кореляційний, його сила варіює від конкретних обставин. Упереджене ставлення може підвищувати ймовірність відповідних ворожих або дискримінуючих дій, але зовсім не обов'язково до них веде [10].

¹ Дослідження було проведене у 2008 р. Центром «Соціальні індикатори» спільно з КМІС за фінансової підтримки МБФ «Відродження», під керівництвом В. Паніотто. Користуючись нагодою, автор також хоче висловити щире подяку В. Хмельку, Є.Ілленку, Р.Ленчовському, О. Виноградову та усім іншим, хто безпосередньо брав участь у цьому проекті або допомагав цінними порадами.

² Такий, що стосується схильностей до конкретної поведінки.

Дані та методи

Під час дослідження «Вимірювання рівня ксенофобії в Україні» з 24 червня по 9 липня 2008 р. мережею інтерв'юєрів КМІС було проведене face-to-face опитування. Вибірка є репрезентативною для дорослого населення України, чотириступеневою, випадковою на кожному ступені. Опитування проходило в 102 населених пунктах у всіх областях України та АР Крим. До кінцевого масиву увійшло 1206 анкет. Теоретична похибка вибірки без урахування дизайн-ефекту становить 2,9%. Дизайн-ефект – 1,5.

Запитання для валідизації. Шкала Богардуса використовувалася у опитуванні, але ми не брали її для валідизації, оскільки планували за допомогою отриманих індикаторів валідизувати її саму. Є одне виключення, доречність якого буде зрозуміла з контексту.

Перше використаних запитань було: *“Часто люди мають різні почуття стосовно представників різних етнічних груп: позитивні, негативні або нейтральні. Зараз я зачитаю Вам перелік етнічних груп, а Ви скажете, які почуття Ви в цілому відчуваєте стосовно представників кожної з них.”* До переліку входили американці, євреї, росіяни та роми (цигани). Респонденти обирали відповідь за п'ятибальною шкалою від “Повністю позитивні” (1) до “Повністю негативні” (5). Запитання мало на меті з'ясувати загальні почуття (афективний компонент) стосовно конкретної етнічної групи.

Два інші запитання стосуються підтримки певних дій (конативний компонент). Йдеться про готовність не стільки самостійно вчинити, скільки підтримати заходи (утім, досить радикальні).

В одному запитується про підтримку відмови у візі до України представникам різних етнічних груп: *“Існує думка, що з одного боку, туризм приносить прибутки нашій країні, з іншого – поїздка в Україну навіть з туристичною метою представників деяких етнічних груп може принести більше шкоди, ніж користі. Яким етнічним (національним) групам зі списку Ви б не давали візу на в'їзд до України?”*

У другому ми намагалися з'ясувати рівень підтримки «очищення» від окремих етнічних груп у принципі: *“Є така точка зору, що деякі з етнічних (національних) та соціальних груп становлять загрозу для існування та розвитку людства, і було б бажано звільнитися від них взагалі. Подивіться на перелік різних етнічних та соціальних груп і скажіть, будь ласка, від яких із цих груп людство має звільнитися”.*

До кожного із цих двох запитань респонденту дається перелік низки національностей. Опитуваний може обрати будь-яку кількість груп. Щоб пом'якшити останнє запитання, ми включили до переліку такі соціальні групи, як наркоторгівці або терористи, зникнення яких підтримали б досить широкі верстви населення.

Також ми використовували індекс підтримки національної гомогенності (ІПНГ), сконструйований нами. Він відображає латентне оціночне ставлення до національно гомогенного оточення – його прийнятність чи неприйнятність. Він стосується не тільки радикальних форм упередженості, а й досить мирних.

Окремі пункти індексів

Респондентів запитували, наскільки вони погоджуються або не погоджуються з такими 15 твердженнями (далі будуть указуватися лише їх номери, щоб не переобтяжувати текст).

1. Слід обмежити кількість (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ), які займають у нас в країні посади, що вимагають високої кваліфікації, та робочі місця з високим рівнем оплати.

2. Якщо (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ) хочуть жити в Україні, варто надавати їм українське громадянство без обмежень.

3. (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ), які є громадянами України, повинні мати право обирати та бути обраними на будь-які виборні державні посади так само, як і українці.

4. Якщо це не суперечить чинному законодавству, (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ), що живуть в Україні, можуть дотримуватися своїх звичаїв та способу життя, навіть якщо це дратує оточуючих.

5. Деякі люди вважають, що (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ), які живуть в Україні, слід нагадувати, що вони займають у нашому суспільстві досить невисоке становище, щоб вони знали тут своє місце. Чи погоджуєтеся Ви з такими поглядами?

6. Деякі люди схильні погано висловлюватися про всіх (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ), якщо вони їм не подобаються. Інші люди засуджують подібну схильність. А як Ви ставитеся до подібної схильності погано висловлюватися?

7. Я спокійно ставлюся до повідомлень у засобах масової інформації, де (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ) виставляються в негативному світлі.

8. Це припустимо, якщо (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ) отримує менше грошей, ніж середній український житель, за однакову роботу та при однаковій кваліфікації.

9. Якби Вам довелося час від часу в повсякденному житті спілкуватися з (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ), чи вели б Ви себе з ним/нею менш привітно, ніж з іншими людьми, так само привітно чи більш привітно?

10. Уявімо, що у громадському транспорті на місце поруч з Вами сів незнайомий (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ). Чи відчуєте Ви бажання скоріше пересісти, принаймні, у першу мить?

11. Чи погодилися б Ви, якщо б (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ) родина з таким самим заробітком та рівнем освіти, як і у Вас, стала б жити по сусідству?

12. Уявіть, що на високооплачуване та престижне робоче місце претендує людина. Вона в цілому має достатню кваліфікацію, але при цьому є (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ). Якби Ви були працедавцем, чи взяли б Ви його на роботу, чи відмовили б?

13. Уявіть, що Ви здаєте окрему квартиру. До Вас приходять (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ), щоб її зняти. Погодилися б Ви здати йому квартиру чи ні?

14. Час від часу доводиться чути про напади на (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ). Деякі люди схвалюють такі напади, інші засуджують. А як Ви в цілому ставитеся до подібних нападів?

15. Уявімо, що Ваш знайомий побив (НАЦІОНАЛЬНІСТЬ) через його національність. Як би ви поставилися до його вчинку?

Зауважувалося, що йдеться лише про тих представників різних національностей, які проживають в Україні.

Свою згоду чи незгоду респонденти висловлювали за п'ятибальною шкалою: “повністю погоджуюсь” (1), “скоріше, погоджуюсь” (2), “важко сказати” (3), “скоріше, не погоджуюсь” (4), “зовсім не погоджуюсь” (5), або аналогічними шкалами.

Розрахунок індексів

Для кожної з чотирьох національностей ми сконструювали 3 індекси: підтримки інституційної дискримінації (далі – ІД), схильностей уникання безпосередніх контактів (УБК) та схильностей до ворожої поведінки (ВП). Вони розраховуються з використанням факторного аналізу.

1. Відповіді на запитання 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 16 перекодовуються у зворотному напрямку, тобто 1 перекодовується у 5, 2 у 4 тощо. Це робиться, щоб шкали усіх 15 запитань були спрямовані так, що їх більші значення відповідають більш упередженим схильностям.

2. На сукупності з 15 змінних для конкретної етнічної групи проводиться факторний аналіз. Для виділення факторів використовувався метод головних компонент з наступним Varimax-обертанням. Три отриманих фактори з власним числом, більшим за одиницю, інтерпретуються як латентні змінні схильностей до інституційної дискримінації, уникнення безпосередніх контактів та ворожої поведінки, відповідно до факторних навантажень за кожною з 15 явних змінних³.

Кожен фактор пояснює від 13 до 20% усієї дисперсії змінних для кожної етнічної групи, в сумі три фактори пояснюють приблизно половину дисперсії. Докладніше відсоток поясненої дисперсії для кожного фактора див. у дод. А.

Фактор 1 ми інтерпретуємо як схильності до інституційної дискримінації, в усіх випадках, крім циган – для них він відображає схильність уникати безпосередніх контактів. Фактор 2 – схильності до уникання безпосередніх контактів для трьох національностей, для циган – схильності до інституційної дискримінації. Фактор 3 в усіх випадках інтерпретується як схильності до ворожої поведінки.

3. Необхідно привести значення факторів до п'ятибальної шкали з метою зробити їх зручнішими у використанні. Ми прив'язали їх до відповідей на вихідні запитання. Для кожного індексу стосовно кожної національності бралися змінні, факторне навантаження на які було не меншим 0,3.

³ Факторний аналіз змінних щодо росіян дав чотири фактори з власними значеннями, більшими одиниці. Четвертий фактор пояснював 7% загальної дисперсії та був тісно пов'язаний з відповідями лише на одне запитання: “Якби Вам довелося час від часу у повсякденному житті спілкуватися з росіянами, чи вели б Ви себе з ним/нею менш привітно, ніж з іншими людьми, так само привітно чи більш привітно”? Це пов'язано з дуже низьким відсотком осіб, які вели б себе менш привітно (менше 3%). У подальшому аналізі цей фактор не брався до уваги.

За. Для кожної і-тої змінної вага W_i дорівнює частці квадрата факторного навантаження на неї від суми квадратів усіх факторних навантажень. Тобто, обчислюється за формулою:

$$W_i = \frac{f_i^2}{\sum_{k=1}^n f_k^2}, \quad (1)$$

де f_k – факторне навантаження на k -ту змінну;

n – кількість змінних, що беруться для обрахунку конкретного індексу.

Зб. Кожен індекс схильностей до упередженої поведінки дорівнює сумі значень окремих змінних, зважених пропорційно їх внеску до факторного значення:

$$S_j = \sum_{i=1}^n W_i V_{ij}, \quad (2)$$

де S_j – значення індексу S для j -го респондента,

W_i – ваговий коефіцієнт для і-тої змінної V , обчислений за формулою (1),

V_{ij} – значення змінної V_i для j -го респондента.

Значення факторних навантажень на змінні для кожної етнічної групи, а також обрхованих вагових коефіцієнтів можна знайти у дод. Б.

Інтерпретація значень індексів

Усі шкали можуть приймати значення від 1 до 5. За аналогією з віями варіантів відповідей на 15 запитань, показник менший 3 означає наявність у респондента в тій чи іншій мірі поведінкових схильностей, протилежних вимірюваним: невідтримка інституційної дискримінації, неуникання безпосередніх контактів, засудження ворожої поведінки. Значення 3 – відсутність позитивних чи негативних схильностей за певним індексом.

Значення, що перевищують 3, означають різну вираженість вимірюваних схильностей. Частку респондентів з такими значеннями індексу слід вважати мірою поширеності відповідних схильностей.

Індекс підтримки інституційної дискримінації. Етнічна дискримінація означає відмінне поводження на користь чи проти індивідів на основі того, до якої етнічної/расової групи вони належать [11]. Вона можлива і на міжособистісному рівні, і на інституційному (обмеження прав відбувається на макрорівні внаслідок урядових дій, законодавчих актів, фактично діючих соціальних норм [12]).

Індекс має відображати схильність підтримувати інституційну дискримінацію стосовно конкретної етнічної групи. Для обрахунку використовувалися запитання 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, а також 2 та 12 (крім росіян), які врахували ступінь підтримки економічної дискримінації (право займатися окремими видами роботи, право отримувати рівну платню), політичної (право на громадянство та право брати участь у виборах), культурної (право на свої звички та спосіб життя), а також право на рівне поводження.

Індекс схильностей до уникання безпосередніх контактів. Набір запитань для побудови індексу УБК не настільки ж однаковий, як для інших індексів. У цілому використовувалися запитання 1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 15, для кожної з етнічних груп використовувалося від 6 до 8 запитань.

Відмова допускати представників інших етнічних груп на позицію, яка передбачала б обов'язкові контакти різного ступеня регулярності, є ядром схильності уникати безпосередніх контактів. Запитання 11, 12, 13 (“...жити по сусідству”, “... Чи взяли б Ви його на роботу...”, “Чи погодилися б Ви здати йому квартиру”) використовуються для усіх етнічних груп, і для кожної з них мають найбільші факторні навантаження. Запитання 10 (“...у громадському транспорті... чи відчуєте Ви бажання скоріше пересісти”) використовується для побудови індексу стосовно усіх, крім росіян, і має наступне найбільше навантаження.

Привертає увагу, що запитання 11, 12, 13 за своїми формулюваннями схожі на деякі пункти шкали Богардуса. Це дозволяє припустити, що перед нами “зіпсована” шкала Богардуса. У такому випадку, фактор, добутий з відповідей на запитання 11, 12, 13 має сильно корелювати зі значеннями шкали для відповідної етнічної групи. Але, як ми бачимо з табл. 1, цього не відбувається. Усі кореляції значущі на рівні $p=0,01$, але за величиною недостатні, щоб можна було вести мову про однаковий конструкт за обома показниками. Тобто, ядро індексу УБК не тотожне шкалі Богардуса⁴.

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції між фактором, добутим із запитань 11, 12, 13, та шкалою Богардуса для відповідної етнічної групи

Для американців	Для євреїв	Для росіян	Для циган
0,27	0,26	0,24	0,41

Індекс схильностей до ворожої поведінки. Під ворожою поведінкою ми передусім маємо на увазі образи, приниження та насильство безпосередньо проти представників інших етнічних груп.

Для розрахунку були використані відповіді на запитання 6, 8, 10, 14, 15 а також 7 для американців та євреїв, тобто схильності до підтримки негативних висловлювань або насильства щодо представників етнічної групи. Також їх наявність може впливати на недоплату за роботу, бажання пересісти у громадському транспорті та спокійне ставлення до негативних повідомлень стосовно етнічної групи у ЗМІ.

Валідизація індексів схильностей до упередженої поведінки

Індекси (отже, і відповідні схильності) відносно самостійні і для кожної національності не сильно пов'язані між собою. Це впливає з процедури факторного

⁴ Разом з тим, схильності до УБК схожі на порівняно нове явище, яке західні дослідники називають «відразливим расизмом» (aversive racism) [12], [13]. Він є більш неявним порівняно з класичним расизмом і виражається у намаганні уникати безпосередніх контактів та взаємодій (наприклад, у публічних місцях) або витримувати максимальної дистанції, коректному та прохолодному спілкуванні в разі неможливості його уникнути. Він може супроводжуватися вербальним засудженням дискримінації.

аналізу з ортогональним обертанням. Слабкий зв'язок індексів з'являється внаслідок їх прив'язки до спільних п'ятибальних змінних.

Індекси поведінкових схильностей значуще корелюють з відповідями про загальні почуття щодо різних національностей (табл. 2). Чим більш негативними є почуття стосовно певної етнічної групи, тим більшою є схильність до упередженої поведінки.

Коефіцієнти не дуже великі, водночас вони вищі для індексів схильностей та загальних почуттів до однакових етнічних груп, перевищуючи 0,2.

Також розподіли індексів значуще корелюють з підтримкою ненадання навіть туристичної візи і бажаністю позбавлення від окремих груп людей (табл. 3). Якщо є небажання надавати візу або згода з бажаністю позбавлення від певної групи, – схильності до упередженої поведінки загалом є вищими.

Таблиця 2

Коефіцієнти кореляції Пірсона індексів схильностей до упередженої поведінки з відповідями на запитання щодо загальних почуттів та з показниками загальної інтолерантності

Поведінкові схильності щодо...		Загальні почуття щодо...				ІПНГ	Не давати візу ⁵	Краще їх позбавитися ⁶
		американців	євреїв	росіян	ромів			
американців	ІД	0,25	0,14	0,05	0,21	0,37	0,35	0,28
	УБК	0,34	0,16	0,00	0,19	0,24	0,26	0,14
	ВП	0,24	0,20	0,09	0,19	0,29	0,28	0,23
євреїв	ІД	0,06	0,26	0,16	0,22	0,46	0,34	0,32
	УБК	0,13	0,35	0,11	0,26	0,36	0,32	0,28
	ВП	0,13	0,30	0,14	0,22	0,36	0,32	0,33
росіян	ІД	-0,01	0,10	0,36	0,13	0,40	0,17	0,17
	УБК	0,00	0,13	0,36	0,11	0,30	0,07	0,01
	ВП	0,09	0,19	0,24	0,16	0,28	0,16	0,14
ромів	ІД	0,10	0,20	0,12	0,38	0,45	0,39	0,34
	УБК	0,14	0,25	0,10	0,52	0,38	0,33	0,30
	ВП	0,08	0,23	0,11	0,28	0,31	0,27	0,26

Коефіцієнт кореляції є значущим на рівні $p \leq 0,01$ крім випадків, позначених курсивом.

⁵ Кількість етнічних груп, яким, на погляд респондента, не варто давати візу на в'їзд до України.

⁶ Кількість етнічних груп, від яких, на погляд респондента, бажано було б позбавитися взагалі.

Таблиця 3

Коефіцієнти кореляції Пірсона індексів схильностей до упередженої поведінки з відповідями на запитання стосовно видачі візи в Україну та бажаності позбавлення од відповідних етнічних груп

Поведінкові схильності щодо...		Не надавати візу...				Було б бажано позбавитися від...			
		американцям	євреям	росіянам	ромам	американців	євреїв	росіян	ромів
американців	ІД	0,39	0,14	0,13	0,24	0,30	0,13	0,10	0,18
	УБК	0,44	0,06	0,03	0,15	0,28	0,04	0,02	0,06
	ВП	0,28	0,17	0,09	0,20	0,29	0,18	0,09	0,14
євреїв	ІД	0,19	0,33	0,11	0,29	0,14	0,33	0,13	0,24
	УБК	0,16	0,34	0,05	0,26	0,15	0,34	0,09	0,18
	ВП	0,14	0,39	0,09	0,24	0,16	0,41	0,12	0,24
росіян	ІД	0,03	0,12	0,18	0,22	0,07	0,11	0,17	0,16
	УБК	0,00	0,07	0,23	0,14	0,03	0,05	0,17	0,07
	ВП	0,06	0,15	0,15	0,15	0,07	0,15	0,17	0,14
ромів	ІД	0,23	0,27	0,14	0,46	0,16	0,25	0,11	0,36
	УБК	0,19	0,23	0,05	0,46	0,10	0,23	0,08	0,36
	ВП	0,12	0,29	0,06	0,33	0,12	0,30	0,08	0,31

Коефіцієнт кореляції є значущим на рівні $p \leq 0,01$ крім випадків, позначених курсивом.

Знову коефіцієнти є більшими для індексів схильностей та підтримки дій для тих самих груп, перевищуючи 0,2 (виняток – росіяни). Крім того, індекси, як правило, значуще корелюють із загальною кількістю етнічних груп, яким респонденти не хотіли б надавати візу або яких хотіли б позбавитися (табл. 2). Але зв'язок з підтримкою таких дій щодо «своїх» етнічних груп є вищим. Виняток – росіяни і, в одному випадку, євреї.

Звернемо увагу, що майже завжди кореляції з підтримкою дій є вищими, ніж із загальними почуттями, теж за винятком росіян (табл. 2 і 3).

Зв'язок з підтримкою ненадання візи дещо вищий майже для всіх індексів, крім індексів схильностей для ворожої поведінки (виняток – роми).

Привертає увагу, що індекси схильностей до упередженої поведінки щодо ромів порівняно сильно корелюють з валідизуючими запитаннями стосовно євреїв (коефіцієнт не менший 0,2). І навпаки, індекси стосовно євреїв часто сильно корелюють з валідизуючими запитаннями щодо циган.

Також досить щільними (більшість кореляцій не менша 0,3) є зв'язки індексів з індексом підтримки національної гомогенності (табл. 2). Тобто, чим вищим є бажання мати національно гомогенне оточення, тим сильніші схильності до упередженої поведінки.

Результати емпіричної валідизації, на наш погляд, свідчать про таке.

- Індeksi відображують етнічну упередженість.
- Вони більше відображують конативні аспекти упереджень, а не афективні, оскільки щільніше пов'язані з підтримкою певних дій, а не почуттів. Винятком є індекси стосовно росіян, де ситуація зворотна.
  - Вони істотно щільніше пов'язані з упередженістю щодо тих етнічних груп, для яких призначені, тобто здатні їх виділяти з-поміж інших.
  - Водночас вони пов'язані з загальною інтолерантністю щодо іноетнічних груп. Про це свідчать значущі зв'язки з ППНГ та загальними кількостями етнічних груп, щодо яких підтрималися б упереджені дії, а також кореляції з валідизуючими запитаннями щодо інших етнічних груп. Підвищений зв'язок між упередженістю щодо євреїв та циган вимагає окремого дослідження.

Зауваження про структуру міжетнічних упереджень

Вихідною була гіпотеза про існування загальних схильностей до упередженої поведінки стосовно представників інших етнічних груп, що стоять за відповідними діями або їх підтримкою. Тому планувалося створити одновимірну шкалу, яка б їх вимірювала. Теоретичним підґрунтям виступила модель з чотирьох рівнів упередженої поведінки, описаних Т. Петтігрю [12]: вербальної ворожості; уникання; індивідуальних актів несправедливості; фізичної атаки, насильства. Були сформовані вищезазначені судження. Планувалося створити шкалу на основі кількох тверджень, відібраних та впорядкованих за допомогою підходу Гуттмана.

Проте порядок слідування одних суджень за іншими був неоднаковий для різних етнічних груп, хоча відносний порядок окремих з них зберігався, а судження стосовно підтримки насильства погано пасували до інших.

Було логічно припустити, що існують різні типи упереджених схильностей, які не обов'язково мають бути тісно пов'язаними. Тоді використання шкалограми Гуттмана є недоцільним. Було вирішено застосувати факторний аналіз до відповідей на ці 15 запитань, і в результаті були отримані описані показники.

Досить схожа факторна структура для різних етнічних груп може свідчити, що індекси дійсно відображують три основних типи відносно самостійних схильностей до поведінки, котрі є структурними елементами конативного компонента міжетнічних упереджень в українському суспільстві взагалі.

Необхідні додаткові дослідження, щоб обґрунтувати та уточнити це положення, особливо щодо схильностей до УБК, зміст яких відрізняється між групами більше за інші схильності.

Критичні зауваження

У запропонованому вигляді індекси схильностей до упередженої поведінки, безумовно, мають свої недоліки.

Громіздкі формулювання окремих пунктів складно сприймати, їх варто скоротити. Методику має сенс використовувати для обмеженого кола етнічних груп, не більше 3–4 одночасно, але це зворотній бік її докладності. Можливо, слід використовувати не 5-бальну шкалу згоди для кожного пункту, а 3- чи 2-бальну.

Потрібне додаткове встановлення надійності методики, валідацію теж не варто вважати достатньою. У тому числі не встановлено зв'язок з когнітивним компонентом упередженості.

Постає питання про сенс окремих пунктів (напр., щодо можливості обирати та бути обраними) для окремих національностей (напр., американців). Також валідація показала, що для росіян індекси, скоріше за все, мають інший зміст, ніж для решти груп. Крім того, побудований за допомогою факторного аналізу індекс є нестійким у часі, оскільки склад змінних для нього та навантаження на них може змінюватися, і залежним від вибору процедури факторизації та обертавання.

Тому слід подумати, з одного боку, про зміну переліку пунктів так, щоб вони мали схожий сенс для різних груп та стійкість у часі. З іншого – про обмеження кола національностей, щодо яких може застосовуватися методика, наприклад, лише щодо реальних етнічних меншин або тих груп, які постійно проживають в Україні. Варто спробувати методику і на інших етнічних групах.

Висновки

Ми виклали досвід конструювання та валідації показників, які вимірюють конативні (схильності до поведінки) сторони міжетнічної упередженості. А саме: схильність до інституційної дискримінації, схильність уникати безпосередніх контактів, схильність до ворожої поведінки стосовно кожної з чотирьох національностей: американців, євреїв, росіян, ромів.

Попри необхідність доопрацювання, запропоновані індекси дійсно вимірюють міжетнічну упередженість і дійсно, швидше, її конативні виміри (за винятком індексів щодо росіян). Вони можуть бути використані як у незмінному вигляді, так і як матеріал для окремих методичних розробок.

Ми не навели розподіл респондентів за категоріями різних схильностей до упередженої поведінки і відповідей на окремі запитання, на основі яких було побудовано індекси. У наступних публікаціях його обов'язково буде продемонстровано.

Окремий інтерес становить підвищений зв'язок між упередженістю щодо євреїв і циган.

Результати розробки індексів дозволяють висунути концептуальне припущення, що існують три відповідних самостійних типи схильностей. Вони можуть бути структурними складовими конативного компонента будь-яких міжетнічних упереджень в українському суспільстві. Ця плідна гіпотеза має бути перевірена у наступних дослідженнях.

---

1. *Кресіна І.* До питання про прояви дискримінації на расовому та етнічному ґрунті / І. Кресіна. – Політ. менеджмент. – 2007. – № 4; *Паниотто В.* Динамика ксенофобии и антисемитизма в Украине (1994–2007) / В. Паниотто // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 197–213; *Лихачёв В.* Ксенофобия в Украине : доклад за 2009 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eajc>.

org/page18/news16652.html – 25.05.2009; Доповідь Amnesty International «Україна: Уряд повинен вжити усіх заходів для припинення расової дискримінації» – 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.xenodocuments.org.ua/files/library/amnesty/ai_ukraineracism_UKR-1.doc.

2. *Солдатова Г.У.* Психология межэтнической напряженности / Г.У. Солдатова. – М. : Смысл, 1998. – 389 с.; *Петренко В.Ф.* Психосемантический анализ этнических стереотипов: лики толерантности и нетерпимости / Петренко В.Ф., Митина О.В., Бердников К.В. и др. – М. : Смысл, 2000 – 73 с.; *Павленко В. М.* Етнопсихологія : навч. посіб. / Павленко В.М., Таглін С.О. – К. : Сфера, 1999. – 408 с.

3. *Паніна Н.* Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні / Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 21–43.

4. *Паніотто В.* Динаміка ксенофобії в Україні, 1994–2002 / В. Паніотто // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 3. – С. 74–92.

5. *Шестаковський О.П.* Історико-теоретичний аналіз шкали Богардуса. / О.П. Шестаковський // Укр. соціум. – 2009. – № 3.

6. *Pettigrew T.* Prejudice. Selections from the Harvard encyclopedia of American ethnic groups. / T. F. Pettigrew, G. M. Fredrickson, N. Glazer. – Belknap Press, 1982. – 127 p.;

Allport G. The nature of prejudice. / G. W. Allport – Reading, Massachusetts: 1979. – 537 p.; *Brown R.* Prejudice: Its Social Psychology. / R. Brown. – Oxford, 1995. – 319 p.;

Кон И. Психология предрассудка (о социально-психологических корнях этнических предрассудков) / И. Кон // Психология национальной нетерпимости : хрестоматия / сост. Ю. Чернявская. – Минск : 1998. – С. 5–48.

7. *Albarracin, D.* The handbook of attitudes / Albarracin, D., Johnson, B. T. & Zanna, M. P. (ed.). – London, 2005.

8. *Oskamp, S.* Attitudes and opinions / S. Oskamp, P.W. Schultz. – [3rd ed.] – Mahwah, New Jersey, 2004.

9. *Fishbein, M.* Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research / M. Fishbein, I. Ajzen. – Reading : MA, 1975.

10. *Bethlehem D.W.* A Social Psychology of Prejudice. / D.W. Bethlehem. – New York, 1985. – 262 p.

11. *Santa Cruz H.* Racial Discrimination. / Santa Cruz H. [rev. and upd. version.] – New York : United Nations. – 1977. – 284 p.

12. *Pettigrew T.* Prejudice. Selections from the Harvard encyclopedia of American ethnic groups. / T.F. Pettigrew, G. M. Fredrickson, N. Glazer. – Belknap Press, 1982. – 127 p.

13. *Dovidio J.F.* Aversive racism. / J. F. Dovidio, S. L. Gaertner // Advances in experimental social psychology / M. P. Zanna (Ed.),. – San Diego, CA : Academic Press. – 2004. – P. 1–52.

Отримано 05.10.10

Додатки

Додаток А. Частка загальної дисперсії змінних, поясненої окремими факторами, на основі яких розраховувалися індекси схильностей до упередженої поведінки, %.

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Сума трьох факторів	Критерій КМО
Американці	18	16	14	47	0,87
Євреї	19	16	15	50	0,89
Росіяни	17	16	13	46	0,87
Роми	20	20	13	54	0,90

Тест Барлетта в усіх випадках статистично значущий.

Додаток Б. Значення факторних навантажень (f_i) та ваг (W_i) на окремі змінні, що використовувалися для обчислення окремих конативних індексів.

Індекс ІД

№ запитання (і)	щодо американців		щодо євреїв		щодо росіян		щодо ромів	
	f_i	W_i	f_i	W_i	f_i	W_i	f_i	W_i
1	0,61	0,14	0,66	0,16	0,56	0,14	0,72	0,18
2	0,54	0,11	0,57	0,12			0,59	0,12
3	0,66	0,17	0,65	0,16	0,60	0,16	0,61	0,13
4	0,54	0,11	0,54	0,11	0,40	0,07	0,49	0,09
5	0,70	0,19	0,70	0,18	0,72	0,22	0,67	0,16
6	0,43	0,07	0,45	0,07	0,60	0,15	0,51	0,09
7	0,48	0,09	0,47	0,08	0,61	0,16	0,53	0,10
8	0,43	0,07	0,42	0,07	0,49	0,10	0,48	0,08
12	0,33	0,04	0,38	0,05			0,37	0,05

Індекс УБК

№ запитання (і)	щодо американців		щодо євреїв		щодо росіян		щодо ромів	
	f_i	W_i	f_i	W_i	f_i	W_i	f_i	W_i
1					0,31	0,04		
2	0,32	0,05	0,32	0,05	0,58	0,15		
3					0,37	0,06	0,34	0,04
4					0,49	0,11	0,35	0,04
5							0,32	0,04
9	0,41	0,08	0,42	0,09			0,57	0,11
10	0,51	0,12	0,51	0,13			0,64	0,14
11	0,71	0,23	0,72	0,25	0,67	0,20	0,80	0,22
12	0,66	0,20	0,69	0,23	0,69	0,22	0,73	0,19
13	0,76	0,26	0,74	0,26	0,69	0,22	0,78	0,21
15	0,35	0,06						

Індекс ВП

№ запи- тання (i)	щодо американців		щодо євреїв		щодо росіян		щодо ромів	
	f_i	W_i	f_i	W_i	f_i	W_i	f_i	W_i
6	0,58	0,18	0,56	0,15	0,43	0,11	0,41	0,09
7	0,36	0,07	0,40	0,08				
8	0,48	0,12	0,46	0,10	0,42	0,10	0,40	0,09
10	0,39	0,08	0,50	0,12	0,62	0,21	0,36	0,07
14	0,78	0,32	0,76	0,28	0,70	0,27	0,82	0,37
15	0,68	0,24	0,73	0,26	0,73	0,31	0,84	0,38

Отримано 08.10.10

О.П. Шестаковский, магистр социологии

СКЛОННОСТИ К ЕТНИЧЕСКИ ПРЕДУБЕЖДЕННОМУ ПОВЕДЕНИЮ: ОПЫТ ПОСТРОЕНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Излагается опыт конструирования и эмпирической валидации показателей склонностей к предубежденному поведению – конативному компоненту этнических предубеждений относительно 4 национальностей: американцев, евреев, русских и цыган. По каждой из них построены 3 индекса: склонностей к институциональной дискриминации, избегания непосредственных контактов, к враждебному поведению. Предполагается, что это основные структурные составляющие конативного компонента большинства этнических предубеждений в украинском обществе.

Ключевые слова: этнические предубеждения, интолерантность, конативные компоненты, американцы, евреи, русские, ромы.

O.P. Shestakovsky

INCLINATIONS TO ETHIC BASED BEHAVIOR: THE EXPERIENCE OF CONSTRUCTION OF INDICATORS

It is a case study of design and empirical validation of indicators of inclination to bias behavior – connotive component of ethnic bias on the four nationalities: Americans, Jews, Russians and Gypsies. For each constructed three indexes: the propensity to institutional discrimination, avoiding direct contact with hostile behavior. It is assumed that the main structural component parts konatyvnoho majority of ethnic bias in Ukrainian society.

Keywords: ethnic prejudice, intolerance, connotive components, Americans, Jews, Russians, Gypsy.